

Сојуз на композитори на Македонија – СОКОМ

**Музичко-научна манифестација
„СТРУШКА МУЗИЧКА ЕСЕН“**

13 - 15 Септември 2013, Струга, Р. Македонија

Поддржана од Министерството за култура на
Република Македонија

Скопје, 2014

Музичко-научна манифестација - **“СТРУШКА МУЗИЧКА ЕСЕН”**

13-15 септември 2013, Струга, Република Македонија

Програмски одбор:

проф. д-р Роберт Саздов

м-р Бранка Костиќ–Марковиќ

м-р Ивона Опетческа–Татарчевска

Организатор:

Сојуз на композиторите на Македонија - СОКОМ

Претседател:

м-р Сони Петровски

Техничка организација:

СОКОМ - стручна служба

Печати: “БИГОС” – Скопје

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје
78.072(497.7)(082)
МУЗИЧКО-научна манифестација "Струшка музичка есен" : 13-15
септември, Струга, Р.Македонија. - Скопје : Сојуз на композиторите на
Македонија (СОКОМ), 2014. - 140 стр. : илстр., ноти ; 25 см
На предната страна на корицата: Струшка музичка есен = Struga musical
autmn: сработи, преработи, надработи = network, rework, outwork. - На
надворешната стр. на задната корица информации за дејноста на Сојузот
на композиторите на Македонија. - Фусноти кон текстовите. -
Библиографија кон одделни трудови
ISBN 978-9989-801-12-9
а) Струшка музичка есен (2013 ; Струга) - Музичко-научна
манифестација - Собири б) Музикологија - Македонија
в) Етномузикологија - Македонија
COBISS.MK-ID 96419338

ЗУРЛАТА КАЈ АЛБАНЦИТЕ ВО КИЧЕВО И КИЧЕВСКО

Интересот за употребата на зурлата во Р. Македонија, отвора многу прашања бидејќи станува збор за инструмент кој има посебна улога во градењето на музичката традиција во Македонија, земја на чија територија се населени луѓе со различна етничка припадност. албанското население, како посебна етничка група има сопствена фолклорна традиција и музички инструменти кои се карактеристични за нивниот музички фолклор. Со сигурност можеме да кажеме дека зурлата, иако не е автохтон албански инструмент кај нив е еден од омилените инструменти кој е прифатен и присутен во разни моменти од нивното живеење. Во нашиов труд, интересот е фокусиран кон тоа колку овој инструмент е застапен кај албанското население во Кичево и кичевско, односно дали и колку Албанци свират на овој инструмент. Поместениов материјал се базира на повеќегодишните теренски истражувања поврзани со инструментот зурла.¹ На почетокот на излагањето ќе произнесеме општи информации поврзани со терминологијата, потеклото и употребата на зурлата.

НАРОДНА ТЕРМИНОЛОГИЈА, ПОТЕКЛО И УПОТРЕБА НА ЗУРЛАТА

„Во органолошкото проучување на народните музички инструменти секако важна улога игра народната терминологија, која најсуштествено е присутна меѓу народните свирачи – елементарно значајна за севкупното живеење на еден инструмент. Под народна терминологија, што произлегува од традиционалната инструментална музичка практика, подразбираме термини за музички инструменти и за нивните делови или пак на нивната специфична изработка, означени со зборови и изрази што носат корени од минатото, а се дел од некогашната и денешната секојдневна практика. Во многу термини се присутни дијалектолошки локализми и турцизми што се толкуваат како резултат на нивната автохтоност. Овие, помалку или повеќе познати зборови ни даваат можност да навлеземе во звучните или физичките особености на музичкиот инструмент“ (Џимревски, 1988: 149).

Александар Линин вели дека дрвениот музички инструмент со две јазичиња од типот обоа се среќава во неговото изворно име зурна, помакедончено се среќава како зурла и сурла (Линин, 1986: 106).

Терминот потекнува од зборот "zurnâ" како што овој инструмент се нарекува во персискиот, арапскиот, турскиот и грузискиот јазик. Кај нас, покрај терминот зурла се слуша и терминот сурла а изведувачите се нарекуваат зурлаши или зурнаџии (Devič, 1977: 129).

¹ За зурлата истражуваат и пишуваат повеќе странски и македонски истражувачи. Публикуваните статии за нас беа од суштинско значење при пишувањето на овој труд.

СТРУШКА МУЗИЧКА ЕСЕН 2013 - СРАБОТИ, ПРЕРАБОТИ, НАДРАБОТИ

Зурлата која се употребува кај Македонците, јужните Срби и западните Бугари се нарекува зурла, сурла и зурна, а кај Албанците зурне и ġура (Sachs, 1913).

Асан Махмуди од Кичево вели дека во кичевско се вика „сурла“ а помеѓу Албанците може да се слушне и „џингана“. Етимологијата на овој термин „џингана“ воопшто не асоцира на цигани (кои што се главни носители на зурлаџиската музика) бидејќи во Кичево, за цигани (роми) тие велат Ģуп, Ģупи а се слуша како Џуп, Џупи¹. Во Гостивар може да се сретне и како „џурла“.

Околу потеклото, и употребата на зурлата, постојат повеќе теории и претпоставки.

„Познато е дека инструментот зурла, или сурла, е од ориентално потекло и, макар што подолго време егзистирал во Македонија, тој не бил прифатен од македонското население (Голабоски, 1986:198-199). Српскиот етномузиколог Владимир Ѓорѓевич, констатира дека зурлата е носител на источната музика (Ѓорѓевић, 1916: 389-390). Според Божидар Широла примитивен инструмент со двојно јазиче од типот обоа наречен зурла, сурла, зурна, што е сосем идентичен на арапскиот замр, персиската и турската зурна е донесен со инвазијата на Турците. Самото именување на овој инструмент кај нас, јасно се разбира дека е донесен директно од Персија со посредство на Турците, поради што е сигурно дека се појавува на Балканот по османлиското освојување или заедно со него (Širola, 1932: 53).

Асан Махмуди од Кичево, смета дека зурлата потекнува од Египет од каде и дека во Македонија ја донеле Турците за време на нивното владеење на овие простори. Зурлата како музички инструмент кој на Балканот е присутен со векови наназад, успеала да се наметне кај народите кои живееле на Балканските простори. Преку постепениот процес на наметнување на зурлаџиската музика таа станува дел од музичката традиција на етникуми кои помеѓу себе се различни и се одликуваат со посебна традиција која е градена во рамките на нивната религија. Зурлата како инструмент со источно потекло каде најзастапена религија е исламот, логично е, повеќе да биде употребувана и прифатена од страна на народите со исламска религија. Зурлаџиската музика е прифатена и од Македонците кои ја прифатиле муслиманската религија (исламизирани Македонци) а во поголем дел на Македонија е прифатена и од христијанското население. Во поглед на употребата на зурлата, сите досегашни истражувања, како и истражувањата во моментот на пишувањето на овој труд, укажуваат на тоа дека како главни носители на зурлаџиската традиција (свирачи на зурла) се Ромите (Цигани). Отсекогаш биле познати ромските зурлаџиско-тапанарски формации составени од две или три зурли и еден или два тапани. Распространетоста на зурлата и ширењето на зурлаџиската музика во Македонија се должи на номадскиот живот на ромите во минатото па и денес. Тие биле во постојано движење носејќи ја со нив и нивната музичка традиција

¹ Во Кичевско, за ромите велат Ģуп, Ģупи а се слуша како Џуп, Џупи.

Г. АНГЕЛОВ: ЗУРЛАТА КАЈ АЛБАНЦИТЕ ВО КИЧЕВО И КИЧЕВСКО

претставена преку зурлата и тапанот.¹ Навлегувањето на зурлациската музика во музичката традиција на останатите народи за кои зурлата не била својствена, е еден подолготраен процес, процес кој сеуште трае.² Според нашите теренски истражувања доаѓаме до сознание дека, онаму каде што не била прифатена нивната музика која била со нагласени источни карактеристики (мелизми и орнаменти) тие преминуваат на интерпретација на мелодии кои што се карактеристични за локалното население во местото каде настапувале. Ова бил еден долгорочен процес кој се одвивал постепено, со одредена динамика.³ За ромите зурлации, пишува Јуриј Арбатски во својот труд „Свириењето на тапан во Македонија“. Во студијата за тапанот на Балканот, Арбатски ја опфаќа и денешна Република Македонија велејќи: Како главни носители на зурлациската традиција се припадниците на ромската заедница. Тој ромите ги оквалификува мошне талентирани и музички надарени кои што мошне лесно ги апсорбирале локалните мелодии кои потоа ги интерпретирале на свој начин. Во овој поглед Арбатски зборува и за негативниот контекст зборувајќи за способноста на ромите-музичари кои што со нивната интерпретација оделе до тој степен што успеавале да ја искоренат локалната музика“ (Арбатски, 1999: 16). Линин вели дека во музичката практика зурлите ги употребуваат само Циганите. „Обидите народот да ги усвои зурлите не успеале. Вистина, можат да се најдат во некои краишта каде што некој свира на зурла, но, практично ваквите исклучоци можат да се изостават“ (Линин, 1999:303).⁴

¹ *Имаме сознание за зурлации кои пред неколку години, од одредени причини, мигрирале од Штип во Струмичкото село Баница продолжувајќи да свират на зурли.*

² *Претпоставуваме дека обидот на зурлациите-роми, да ја наметнат нивната музика и на некој начин да се здобијат со одредени материјални добра не бил едноставен.*

³ *Сепак, и во денешно време, и покрај обидите на зурлациите или поединци, постојат региони каде локалното население не ја прифатило зурлациската музика и зурлата како инструмент.*

⁴ *Оваа констатација на Линин е мошне сложена од неколку аспекти. Прво кога зборува вели „обидите народот да ги усвои зурлите не успеале“ е спротивно на она дека тие свират од куќа на куќа што значи дека сепак, народот ги прифаќал зурлите и нивната музика итотом дозволувал да им свират дома. Другото што за нашето истражување е од фундаментално значење е фактот што тој вели дека во некои краишта можат да се најдат некои кои свират на зурла но ваквите исклучоци можат да се изостават. Велејќи: „ретко некој свира на зурла“, за нас претставува енигма бидејќи не можеме да претпоставиме на кого мисли, на луѓе кои не се Цигани или на некои други. И уште поголема празнина ни останува со тоа што овие исклучоци можат да се изостават, а токму тоа е нашата цел, да направиме една компаративна анализа за етничката припадност на зурлациите во минатото и денес. На терен, во 21 век, се почесто се среќаваат зурлации кои не се Роми што значи дека овој инструмент почнува практично да се изучува и да се применува и од припадниците на христијанската вероисповест, што отвора едно ново поглавје во историјата на зурлата како инструмент на кој свират исклучиво Ромите (Циганите).*

ИНСТРУМЕНТАЛИСТИ

Имајќи во предвид дека во минатото на зурла свиреле најповеќе Цигани, можеме да кажеме дека тие се и главни носители и чувари на овој инструмент и неговата музика. Состојбата од минатото се задржала и во денешно време што се потврдува преку нашите теренски истражувања со тоа што се среќаваат и свирачи кои не се роми (Македонци, Албанци и Турци).¹ Процесот на прифаќање на зурлата и зурлациската музика, и кај албанското население се одвивал со одреден континуитет. Нашето истражување колку зурлата е застапена и колку Албанци свират на зурла, го фокусиравме во Кичево и кичевско. Овде, на зурли свиреле и сеуште свират претежно Роми со исклучок на неколкумина Албанци од околината на Кичевско. Овие неколкумина инструменталисти на зурла се можеби и првите зурлаџии-Албанци. На нашата средба со нив, ни го опишаа нивниот музички пат и причините поради кои почнале да свират на зурла.²

Наши соговорници се Асан Махмуди (роден 1951 год. во село Папрадишта, општина Осломеј), од рано детство свира на кафал (така го нарекува кавалот), Кемал Кадриу (роден 1967 год. во село Ново село), на зурла свира од 2004-05 година а првиот музички инструмент на кој почнува да свира бил шупелка. Третиот зурлаџија е Фети Мурати (роден 1966 во Зајас) (Сл.бр.1).

Сл.бр.1. Феџи Мураџи, Кемал Кадриу и Асан Махмуди со своите инструменти

Со свирење на зурли отпочнале пред неполни дваесеттина години. Претходно свиреле најповеќе на кавали и шупелки. Причината поради која тие почнале да свират на зурли е мошне интересна. Во времето на осамостојување на Македонија, на едни од првите повеќе

¹ Напоменуваме дека ромите, турците и албанците се претежно со муслиманска вероисповест додека македонците се со христијанска вероисповест.

² Нескриена беше нивната возбуда при нашата средба бидејќи тие велат дека свират долги години но никој не пројавил интерес за нивната зурлациска активност.

Г. АНГЕЛОВ: ЗУРЛАТА КАЈ АЛБАНЦИТЕ ВО КИЧЕВО И КИЧЕВСКО

партиски парламентарни избори, ромите од Кичево и кичевско, својот глас не го дале за албанската партија која била доминантна во тоа време. По ова, Албанците се договориле, да им стават условно наречено „ембарго“ на ромите односно, да не ги викаат тие да свират на албански свадби.¹ Во прво време од овој нов момент, се јавува недостиг од музичари на зурла кои ќе ги опслужуваат потребите на населението во Кичевско. Тогаш тие се собираат и решаваат самите да се обидат да свират на зурли. Кавалџијата Асан, кого го сметаме за еден од првите зурлаџии Албанци, заедно со постариот кавалџија Мерсим Чупи. Мерсим му рекол на Асан: ајде зар само ромите смеат да свират на зурли, ајде и ние да ги фатиме зурлите, па кога ќе дојдат свирачите роми, и ние ќе ги извадиме зурлите и ќе пробаме. Тие набавуваат зурли и полека отпочнуваат со вежбање.² После извесен период, на пролет, тие ја договараат првата свадба со зурли и тапани на пратеник од Кичево, Олмас Мемани во селото Осломиште со што стануваат првата група составена од Албанци, во Кичево и пошироко. Асан вели дека тогаш Ромите реагирале и викале дека нема да ги прифати народот, нема да издржат и ќе се откажат, дека не ги знаат ората, песните, мелодиите. Спротивно на тврдењата на Ромите, оваа група составена од Албанци била мошне прифатена од страна на албанското и останатото население. Ова на некој начин ни зборува дека музиката обединува и покрај религиската разлика и традиции. При свирењето, една зурла ја води мелодијата а другата го придружува. Придружната мелодија го свири основниот тон од мелодијата (лежечки тон) кој што се менува во зависност од движењето на мелодијата.

Други инструменталисти на зурла, албанци се: Рамазан Махмуди (брат на Асан), Назиф Љутвиу од село Жубино, Рахман од село Речане, Имер Туфка од Зајас (порано свирел со Асан). Овие зурлаџии се помлади од нашите соговорници и веројатно ќе ја продолжат оваа традиција. Во нивните состави, на тапани свиреле повеќе свирачи меѓу кои, братот на Фети, Ваит Мурати. Елез од село Бачиште кој што е на печалба во Швајцарија. Извесен период во тајфата на Асан свири тапанџијата Бајрам кој што заминува во Германија. Друг тапанџија бил учителот Исен. Шефки Илази од Зајас (кој бил околу десетина години во Италија и се враќа повторно во Македонија по што продолжува да свири со Асан околу десетина години се до неговото трагично загинување во 2002 год.). Како почит кон нивниот долгогодишен тапанџија Шефки, тие го земаат неговиот син Кефли Илази кој што од млади години заедно со неговиот татко свиреле на тапани. Асан вели дека во тоа време биле фамилијарна група односно, тој и брат му биле зурлаџии а таткото Шефки и синот Кефли биле тапанџии. Тие и ден денес свират во тој состав. За време

¹ И до тој момент, на албански свадби редовно имало зурлаџиска музика но свиреле само роми.

² Асан вели дека немале некои потешкотии бидејќи од голема корист им било претходното свирачко искуство на кавал.

СТРУШКА МУЗИЧКА ЕСЕН 2013 - СРАБОТИ, ПРЕРАБОТИ, НАДРАБОТИ

на настапите, тие настапуваат во традиционални носии. По нивното прифаќање од страна на населението, доаѓа момент кога имало многу свадби а свирачи биле само едни по што тие се делат на две групи, за да одговорат на потребите да свират на сите свадби.¹ Она што го констатираме е дека и тие како и ромските зурлациски тајфи, во својот состав вклучуваат членови од потесниот круг на семејството (брат, чичо, син). Како посебен емотивен момент го кажуваат загинувањето на нивниот долгогодишен тапанџија во сообраќајна несреќа по што, во нивната група, за тапанџија го земаат синот на тапанџијата. Ова претставува ретко покажување на почит спрема починат колега.

ИНСТРУМЕНТИ

Предмет на наше интересирање беше и потеклото на нивните инструменти односно, од кого ги имаат набавено и кој ги изработил но и терминологијата со која се служат за составните делови на зурлата. Составните делови на зурлата тие ги викаат како што слушнале од Ромите. За корпусот велат зурла, за вториот по големина дел кој што се навлекува навнатре велат славец, за металниот дел на кој што се врзува писката велат медник а за писката уште велат и пипза. Имајќи во предвид дека генерално, има три вида зурли, големи, средни и мали. Во Република Македонија се среќаваат неколку видови на зурли и тоа: каба зурла, јарамкаба и џура (Линин, 1986: 10). Цепенков вели дека се среќаваат три видови на зурли. „Првата сурла се вика каба, втората орта и третата џура. Кабата свири надебело, ортата - стредно и џурата (танката) натанко“ (Цепенков, 1980:153).

Зурлите на кои свират нашите информатори се средни односно, јарамкаба. Асан вели дека нивните зурли уште ги викаат и Скопски, Велешки, Дебарски, Прилепски, Битолски, според градовите во кои најповеќе се употребуваат овие зурли. Во Гостивар се свирело на големи (каба) зурли а во Охрид и струшко, се свири на мали (џура) зурли. Инструментите на кои свират ги имаат купено од ромите. Кога дошло таканареченото ембарго за ромите, Асан и Фети одеа од куќа во куќа кај зурлаците но имале проблем бидејќи ромите не сакале да ги продаваат зурлите односно викале дека не ги даваат за никакви пари велејќи дека еден ден, можеби нивните деца ќе свират на нив.² Кога нашле зурли, за да го проверат нивниот квалитет, односно, дали штимаат, дали имаат добра мелодија, зурлите ги носеле кај Бајрам, постар зурлаџија ром од Кичево кој што бил еден од најдобрите зурлаџии. Единствено тој им помагал, во изработување на писки и средување на зурлите, во било кое време од денот и ноќта. Кога доаѓале до нова зурла, тие ја носеле кај него за да ја провери. Тој го цитира Бајрам кој велел: „Е ова е добра зурла, не ме интересира од кого си ја

¹ Тие ова не го направиле за да печалат повеќе туку за да можат да ги испочитуваат сите што прават свадби.

² Ова ја потврдува нивната приврзаност спрема зурлата што е длабоко вкоренета во нивните гени.

Г. АНГЕЛОВ: ЗУРЛАТА КАЈ АЛБАНЦИТЕ ВО КИЧЕВО И КИЧЕВСКО

земал, оваа зурла можеш да ја купиш, оди и прави пазар“. Асан зборува за една од зурлите за која продал една крава за да ја купи. Е денес ја чува таа зурла. На шега, тие велат дека Асан со таа зурла купил многу крави бидејќи со убава зурла многу се заработувало.¹ Асан за Бајрам зборува со посебни емоции бидејќи тој бил инвалид а самиот Бајрам им велел дека за ембаргото се виновни самите Роми. Зурлацијата Фети Мурати, самиот има изработено неколку зурли на кои и свири. Како најдобро дрво за изработување на зурла го смета јаворот кој што се одликува со голема цврстина и издржливост а со одлични тонски и темброви карактеристики. За да изработи една зурла, му требало околу една недела. Славецот го изработил од зеленика, дрво кое го има во околината на Кичево. Зурлата на Асан и Кемал ја има изработено мајсторот Веле од Кичево, полицаец во пензија кој се бави со изработување на кавали и зурли. Изработени се од јавор и се одликуваат со мошне продорен тон. Славецот е изработен од зеленика.

РЕПЕРТОАР И НАСТАПИ

Она што на некој начин, ги обединува сите зурлации е изведувачкиот репертоар како и приликите во кои се изведувала зурлациската музика. Како што кажуваат нашите соговорници, тие покрај на албанци, мошне често свират и на македонци. Репертоарот го прилагодуваат според оние на кого свират. Кога свират на Албанци, свират мелодии (како што велат тие, песни) кои што се базираат на албански песни и инструментални мелодии, кога свират на Македонци, свират македонски песни итн.² Во поглед на репертоарот, тие сметаат дека кичевските ора се посспецифични и се свират само во околината на Кичево.³

Одредени ора се свират во зависност во која прилика и на кого се свири (Албанци, Турци или Македонци). Орото Асан Ага, кое се базира на песна, тие велат дека е универзално и се бара во Западна Македонија. Се свири и на Албанци, и на Турци, Роми и Македонци. Други ора кои се на нивниот репертоар се Патруна, Крај Вароша, Делиш паша, Дечинско оро. Дечинското оро е ромско, на македонски се именува исто а на албански се вика Ваља еваезес (Valja evaezes). Ова оро се бара од страна на сите жители. Орото Тоска се свири во Гостивар, Тетово, Кичево Струга и Дебар но и во Албанија бидејќи тоа било чисто албанско оро. Тешкото се свири во Кичево, Гостивар и во целиот Западен дел. Ова оро некаде се вика Тешко Дебарско, Тешко Долнополско, Тешко Прилепско, Тешко Скопско и Галичко. За тешкото оро, велат дека потекнува од етничката група Мијаци. Едно од ретките ора кое се именува исто и е прифатено од целокупното население, без

¹ Асан својата прва зурла ја купува од извесен Рамазан, стар мајстор на зурла.

² Многу години по ред, тие свират во с. Долнени, на третиот ден од Велигден кај нивни пријател, македонец, христијанин.

³ Под терминот „оро“ се подразбираат мелодии кои се чисто инструментални или пак мелодии кои се базираат на познати песни. Имајќи во предвид дека на музика на зурли, не се пее (поради нивниот звучен интензитет) сите изведени мелодии или свирки, на некој начин се инструментални мелодии.

СТРУШКА МУЗИЧКА ЕСЕН 2013 - СРАБОТИ, ПРЕРАБОТИ, НАДРАБОТИ

разлика на нивната верска припадност е орото Орото Ибраим оца.

Линин вели: Зурлациите најчесто настапуваат на свадби и за време на празниците (Линин, 1999:303). Нашите соговорници свиреле на банкети (одење во војска) и на фамилијарни веселби (раѓање на дете, свадба и др.), на седенки и на пеливански борби (игри кои се пропратени со музика) во селото Србица (Осломеј) како и на сунет.¹ Кога свират на сунет, посебен момент во текот на самиот ритуал претставува обрежувањето кое на некој начин, цврсто е поврзано и со музиката која во тој момент ја достигнува својата кулминација. Бидејќи моментот на обрежување кај детето предизвикува големи болки, зурлите, со нивниот силен интензитет го прекриваат вресокот на детето, истовремено и најавувајќи го тој момент на останатите гости.

Во минатото, свадбите се правеле по завршувањето на жетвата и траеле се до пролет. Свadbите се правеле дома, како што вели Асан, по конаци (по соби) каде се свири исклучиво на зурли, без тапан.² И во денешно време, дел од свадбените обичаи се одвиваат дома така да е задржан истиот свадбен ритуал кој е наследен од минатото.

БИБЛИОГРАФИЈА

Арбатски Јуриј. 1999. Свирењето на тапан во Македонија. Скопје: Музиката на почвата на Македонија, МАНУ, 295-299.

Голабовски Сотир. 1986. За имитацијата на зурлата во ракописот „Ивирон“ 986. Скопје: Македонски фолклор, 19/37: 197-200.

Линин Александар. 1986. Народните музички инструменти во Македонија, Скопје: „Македонска книга“.

Линин Александар. 1999. Зурлата во Македонија, „Музиката на почвата на Македонија“, Скопје: МАНУ.

Цепенков Марко. 1980. Материјали литературни творби, Скопје: „Македонска книга“, Институт за Фолклор.

Џимревски Боривоје. 1988. Инструменталната народна музика во Титоввелешко, Скопје: „Македонски фолклор“, год. 21, бр. 42.

Devič Dragoslav. 1977. Etnomuzikologija III deo (instrumenti), skripta, Beograd: „Fakultet umetnosti u Beogradu“.

Đorđević Vladimir. 1926, Skopske gajdar ije. Skopje: Glasnik skopskog naučnog društva, knj. I, sv. 2.

Sach Kurth. 1913. Belin: Real-Lexicon der Musicinstrumente.

Širola Božidar. 1932. Sopile i zurle, Zagreb: „Narodna starina, knjiga XII“, sv. 30.

¹ Традиционален муслимански обичај на обрежување на машкиот полов орган во раната младост на детето.

² Кога свиреле на свадби со кавали, нивниот настап бил комбиниран со пеачка група. Првин свиреле само кавали а потоа настапувала само пеачка група така што се менувале наизменично. Така се менувале се додека имало потреба од свирка и песна.